

80.

ROCZNICA

16-17 III 1942 – 3-4 XI 1943

**UPAMIĘTNIE NIE OFIAR
AKCJI REINHARDT**

80th

ANNIVERSARY

16-17 III 1942 – 3-4 XI 1943

**COMMEMORATION OF THE VICTIMS OF
OPERATION REINHARDT**

Uchanie
Chrzanów
Stoczek Łukowski
Janów Lubelski
Chodel
Józefów nad Wisłą
Opole Lubelskie
Poniatowa
Parczew
Podedwórze
Baranów
Janowiec
Sosnowica
Zaliscze
Końskowola
Kurów
Kazimierz Dolny
Wąwolnica
Nałęczów
Markuszów
Puławy
Radzyń Podlaski
Czemierniki
Liwcze
Dęblin
Ryki
Wohyń
Bobrowniki
Piaski
Tomaszów Lubelski
Biskupice
Krępiec
Lubycza Królewska
Luta
Bełzec
Jarczów
Rachanie
Trawniki
Dubeczno
Kosyń
Tyszowce
Uhrusk
Sobibór
Stare Załucze
Łaszczów
Wereszczyn
Włodawa
Wola Uhruska
Urszulin
Wytyczno
Zberezę
Komarów-Osada
Wołczyny
Grabowiec
Skierbieszów
Zamołodycze
Krasnobród
Szczebrzeszyn
Zamość
Zwierzyniec

80. ROCZNICA
16-17 III 1942 – 3-4 XI 1943

**UPAMIĘTNIE NIE OFIAR
AKCJI REINHARDT**

80th ANNIVERSARY
16-17 III 1942 – 3-4 XI 1943

**COMMEMORATION OF THE VICTIMS OF
OPERATION REINHARDT**

URZĄD MARSZAŁKOWSKI WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

MARSHAL OFFICE OF THE LUBELSKIE VOIVODESHIP

Spis treści / Contents

HISTORIA AKCJI REINHARDT	4
OPERATION REINHARDT	9
ŚWIADECTWA	14
TESTIMONIES	18
PAMIĘĆ JEST NASZYM OBOWIĄZKIEM	22
IT IS OUR DUTY TO REMEMBER	25
PAMIĘĆ O OFIARACH HOLOKAUSTU NA LUBELSZCZYŹNIE	27
MEMORY OF HOLOCAUST VICTIMS IN THE LUBELSKIE VOIVODESHIP	29
ROCZNICOWE WYDARZENIA I UPAMIĘTNIE NIE OFIAR ZAGŁADY MARZEC 2022 – LISTOPAD 2023	31
ANNIVERSARY AND REMEMBRANCE EVENTS	36

Wydawca/ Published by:

**URZĄD MARSZAŁKOWSKI WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO
DEPARTAMENT PROMOCJI, SPORTU I TURYSTYKI**

**MARSHAL OFFICE OF THE LUBELSKIE VOIVODESHIP
DEPARTMENT OF PROMOTION, SPORT AND TOURISM**

ul. A. Grottgera 4, 20-029 Lublin
tel. +48 81 4416789
www.lubelskie.pl
www.promocja.lubelskie.pl

ISBN: 978-83-65695-35-2

Tekst/ Written by: Dorota Marciniuk-Gołąb, Adam Niedbał

Tłumaczenie/Translation by: AGIT

Współpraca redakcyjna/ Editorial cooperation: prof. Sabina Bober,

Izabela Szczęsna- Kowalczyk, Jolanta Skrok, Paweł Szczerepa

Zdjęcia/ Photos: Łukasz Frączek, Michał Lenart, Robert Lesiuk, Piotr Maciuk, Stanisław Turski

oraz archiwa/ and archives: Narodowe Archiwum Cyfrowe/ National Digital Archives,

Państwowe Muzeum na Majdanku/ State Museum at Majdanek,

Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego/ Marshal Office of the Lubelskie Voivodeship

Skład i druk/ Artwork, typesetting and printing by: MAGIC

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY/ FREE COPY

Szanowni Państwo,

W marcu 2022 roku spotkaliśmy się w Lublinie, w 80. rocznicę Akcji „Reinhardt”, by uczcić pamięć Ofiar Zagłady. Niemcy, w ramach tej akcji, prowadzonej na terenie Generalnego Gubernatorstwa, dopuścili się ludobójstwa na blisko 2 milionach Żydów – obywateli Polski, ale także wielu innych państw Europy. Z Lublina i Lubelszczyzny (a wówczas dystryktu lubelskiego) uczynili centrum zbrodniczych działań, rozgrywających się pomiędzy 16 marca 1942 a 3 listopada 1943 roku.

Województwo Lubelskie, inaugurując w ubiegłym roku obchody 80. rocznicy Akcji „Reinhardt”, zaplanowało je w symbolicznym okresie od marca 2022 do listopada 2023 roku. Naszym zamiarem było, aby uroczystości odbywały się w jak największej liczbie miejsc regionu, zamieszkałych przed wojną przez społeczność żydowską, której ostateczną Zagładę przyniosła ta akcja. Jako gospodarz województwa jestem dumny, że tak wielu mieszkańców naszych miast, miasteczek i wsi zaangażowało się w rocznicowe obchody, przywołujące wielowiekową przeszłość dawnych shtetls i tragiczną historię sprzed 80. lat.

Szanowni Państwo, w tej publikacji podsumowujemy wydarzenia z minionego rocznicowego okresu. Chcemy oddać hołd Ofiarom Zagłady i podkreślić nasz sprzeciw wobec wszelkich oznak nacjonalizmu, faszystów, ekstremizmu, owocującego zbrodniami ludobójstwa. Wspominając Ofiary zbrodniczej Akcji „Reinhardt” pragniemy też przekazać szczególne wyrazy wsparcia i solidarności narodom – Izraelskiemu i Ukraińskiemu.

Jarosław Stawiarski
Marszałek Województwa Lubelskiego

Ladies and Gentlemen,

In March 2022, we met in Lublin for the 80th anniversary of Operation Reinhardt to commemorate Holocaust Victims. Through Operation Reinhardt in the General Government, the Germans inflicted genocide upon almost 2 million Jews – citizens of Poland and many other European countries. They made Lublin and the Lubelskie Voivodeship (the then Lublin District) the centre for their murderous operations that took place between 16 March 1942 and 3 November 1943.

When the Lubelskie Voivodeship inaugurated the 80th anniversary of Operation Reinhardt, the idea was to spread the events over a symbolic timeframe – from March 2022 to November 2023. We planned to hold the celebrations in the largest possible number of places in the region where the Jewish community had lived before the war and Operation Reinhardt. As the head of the Lubelskie Voivodeship, I am proud to see so many residents of our cities, towns and villages involved in the anniversary celebrations to reflect upon the ages-long past of former shtetls and the tragic events from 80 years ago.

This publication is a summary of the anniversary events. It is our homage to Holocaust Victims, highlighting our condemnation of any signs of nationalism, fascism and extremism – the attitudes that lead to genocide. By commemorating the Victims of Operation Reinhardt, we also wish to express our heartfelt support for and solidarity with the nations of Israel and Ukraine.

Jarosław Stawiarski
Marshal of the Lubelskie Voivodeship

HISTORIA AKCJI REINHARDT

Zbrodnicza operacja, będąca wyjątkowo barbarzyńskim przykładem ludobójstwa niemieckich nazistów na cywilnej ludności okupowanej Polski i wielu innych państw Europy, doprowadziła do śmierci blisko 2 mln Żydów. Od wiosny 1942 do jesieni 1943 roku Niemcy, zarządzający znaczną częścią ziem polskich w ramach Generalnego Gubernatorstwa, stworzyli system eksterminacji, mający na celu całkowitą Zagładę Narodu.

Zarówno sztab, jak i większość miejsc służących terrorowi i masowemu uśmiercaniu Żydów, zostały ulokowane w należącym do Generalnej Guberni dystrykcie lubelskim. Poniżej przedstawiamy początki, przebieg oraz krwawe zakończenie Akcji „Reinhardt”, która w szczególnie mocny i tragiczny sposób zapisała się w historii Lubelszczyzny.

POLECENIE MASOWEJ EKSTERMINACJI

Metodyczna eksterminacja narodu żydowskiego na okupowanych polskich ziemiach, w tym również zajmowanych wcześniej przez ZSRR, trwała od lata 1941 r. Mordowaniem Żydów zajmowały się specjalne oddziały (Einsatzgruppen). Jednak już jesienią 1941 roku Niemcy, widząc niechęć żołnierzy do udziału w masowych rozstrzelaniach bezbronnej cywilnej ludności, przystąpili do budowy miejsc masowej zagłady.

13 października 1941 roku Heinrich Himmler - Reichsführer-SS i komisarz Rzeszy ds. Umacniania Niemieckości na Ziemiach Wschodnich, podczas spotkania w Kętrzynie, wydał rozkaz wymordowania wszystkich Żydów w obszarze Generalnej Guberni. Polecenie otrzymał SS-Brigadeführer Odilo Globocnik – szef policji w dystrykcie lubelskim. Ten austriacki nazista, słynący z fanatycznego wręcz stosunku do czystości rasy

Kwatera główna Akcji „Reinhardt” w Lublinie (obecnie Collegium Iuridicum KUL); Operation Reinhardt headquarters in Lublin (currently Collegium Iuridicum of the Catholic University of Lublin)

aryjskiej, bezzwłocznie przystąpił do realizacji wytycznych, korzystając m.in. z pomocy SS-Sturmbannführera Christiana Wirtha, głównego autora metod masowego zabójstwa poprzez zagazowanie, które doskonalił

Scena z lubelskiego getta; Scene from the Lublin ghetto

w ośrodkach dla psychicznie chorych (tzw. akcja „eutanzja”, o kryptonimie T4). Wirth został pierwszym komendantem obozu w Bełżcu oraz inspektorem wszystkich obozów śmierci, powstałych w ramach Akcji „Reinhardt”.

Od listopada 1941 do lipca 1942 r. powstały obozy w Bełżcu i Sobiborze w dystrykcie lubelskim oraz w Treblince w dystrykcie warszawskim. Położone w leśnym terenie, przy liniach kolejowych, były wyposażane w pomieszczenia do sprawnego uśmiercania setek i tysięcy ludzi dziennie. Służyły do tego komory gazowe, w których początkowo używano gazów spalinowych, ale zamieniono je na „bardziej efektywny” gaz - „cyklon”. Komora gazowa w Bełżcu mogła jednorazowo pomieścić 1,5 tys. osób, a komory w obozach w Sobiborze i Treblince nawet po 2,5 tys. Znalaziono też sposób na „utyлизację” ciał ofiar, które grzebane w masowych ziemnych dołach dość szybko zaczęły stanowić zagrożenie epidemiczne. Ofiary zagazowania oraz ich ekshumowane szczątki spopielano na zewnętrznych paleniskach układanych piętrowo z kolejowych szyn (w niektórych obozach, m.in. w Oświęcimiu – Brzezince oraz na Majdanku, zastąpiono je murowanymi krematoriami).

KONFERENCJA O OSTATECZNYM ROZWIĄZANIU KWESTII ŻYDOWSKIEJ

20 stycznia 1942 r. w willi w Wannsee na przedmieściach Berlina odbyło się tajne spotkanie szefów i wysokich rangą przedstawicieli służb i urzędów III Rzeszy, poświęcone ustaleniu kwestii logistycznych i organizacyjnych „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”.

W konferencji, pod przewodnictwem Gruppenführera-SS Reinharda Heydricha - szefa Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA), protektora Rzeszy dla Czech i Moraw, uczestniczyli: dr Josef Bühler z Urzędu Generalnego Gubernatora w Krakowie, Adolf Eichmann – szef sekcji żydowskiej w RSHA, dr Roland Freisler z Ministerstwa Sprawiedliwości Rzeszy, Otto Hofmann z Głównego Urzędu Rasy i Osadnictwa SS, dr Gerhard Klopfer z Kancelarii Partyjnej NSDAP, dr Wilhelm Kritzinger z Kancelarii Rzeszy, dr Rudolf Lange i dr Eberhard Schöngarth z Policji Bezpieczeństwa i SD, dr Georg Leibbrandt i dr Alfred Meyer z Ministerstwa Rzeszy Okupowanych Ziemi Wschodnich, Martin Luther z Ministerstwa Spraw Zagranicznych, Heinrich Müller – szef Gestapo w RSHA, Erich Neumann z Urzędu Pełnomocnika ds. Planu Czteroletniego, dr Wilhelm Stuckart z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy.

Akcja, o kryptonimie „Reinhardt” (na cześć Reinharda Heydricha) była operacją masowej eksterminacji ludności żydowskiej z pięciu dystryktów Generalnego Gubernatorstwa: warszawskiego, radomskiego, krakowskiego, lubelskiego i galicyjskiego, a także z okręgu białostockiego.

Sztab akcji ulokowano w Lublinie, a kierowali nią: dowódca SS i policji dystryktu lubelskiego Brigadeführer Odilo Globocnik oraz jego zastępca – SS-Sturmbannführer

Hermann Höfle, szef wydziału głównego Akcji „Reinhardt”. Ich decyzje zatwierdzał Reichsführer Heinrich Himmler.

Do obsługi obozów masowej eksterminacji w Bełżcu, Sobiborze i Treblince utworzono trzy specjalne oddziały – SS-Sonderkommandos Einsatz Reinhardt, złożone głównie z jeńców sowieckiej armii (nazywanych hiwisami), szkolonych w obozie w Trawnikach. W tej wsi, podobnie jak w Poniatowej (obie miejscowości w dystrykcie lubelskim) mieściły się obozy przymusowej pracy, które także stały się miejscami zagłady Żydów. W ramach Akcji „Reinhardt” zmieniono też w części przeznaczenie obozów koncentracyjnych na lubelskim Majdanku i w znajdującym się poza obszarem Generalnego Gubernatorstwa Auschwitz-Birkenau, które włączono do sieci ośrodków masowej eksterminacji.

Wizyta gubernatora Hansa Franka w getcie w Lublinie;
Visit of the governor Hans Frank in the ghetto in Lublin

ROZPOCZĘCIE AKCJI

- LIKWIDACJA LUBELSKIEGO GETTA

W nocy z 16 na 17 marca 1942 roku Niemcy dokonali pierwszej deportacji mieszkańców lubelskiego getta do obozu w Bełżcu. Codziennie, najpierw pod osłoną nocy, a później również w ciągu dnia, prowadzono regularnie grupy 1400 – 1600 osób z Podzamcza na rampę Umschlagplatz, mieszczącą się przy oddalonej o kilka kilometrów miejskiej rzeźni. Tam, po załadowaniu w bydłące wagony, Żydzi byli transportowani prosto do obozu śmierci w Bełżcu. W ciągu niespełna miesiąca, od 17 marca do 15 kwietnia 1942 r., wywieziono blisko 26 tys. osób, natomiast 1,5 tysiąca zostało zabitych na terenie getta lub w jego okolicach.

Jeszcze w kwietniu 1942 r. zlikwidowano getto na Podzamczu, a kilka tysięcy ocalałych Żydów przeniesiono do nowego getta na Majdanie Tatarskim. Jednak i to już w listopadzie 1942 r. zlikwidowano, osadzając Żydów w obozie na Majdanku lub likwidując w masowych egzekucjach w Lesie Krępieckim k. Mełgwi (wg różnych szacunków w tym miejscu mogło zostać rozstrzelanych nawet 30 tys. ludzi).

CZAS ZAGŁADY:

MARZEC 1942 - LISTOPAD 1943

Obóz w Bełżcu był pierwszym miejscem masowej zagłady, powstałym w ramach Akcji „Reinhardt”. Od marca 1942 r. przyjmował codziennie 2500 Żydów z likwidowanych w tym samym czasie gett w Lublinie i we Lwowie. Wśród deportowanych do tego obozu najliczniejsze grupy pochodziły z dystryktów lubelskiego, Galicja i krakowskiego, a także z wielu krajów europejskich.

Ulica Szeroka w lubelskim getcie; Szeroka Street in the Lublin ghetto

Hitlerowscy oprawcy, dowodzeni przez Sturmbannführera Christiana Wirtha, starali się maksymalnie wykorzystać miejsce, okoliczności i czas – w ciągu niespełna roku zamordowali w Bełżcu ok. 440 tys. ludzi. Likwidacja obozu rozpoczęła się już w grudniu 1942 roku, a do połowy następnego trwał proces zacierania śladów. Najpierw żydowskie komanda przywożone z innych obozów ekshumowały ciała i szczątki ofiar, i paliły je na rusztach układanych z kolejowych szyn. Popiołami wypełniano na powrót ziemne doły – po latach naukowcy odkryli ponad 30 takich masowych grobów.

Drugi obóz zagłady w ramach Akcji „Reinhardt” – w Sobiborze zaczął funkcjonować w maju 1942 roku, a zwożono do niego Żydów deportowanych z obszaru Generalnej Guberni, z Protektoratu Czech i Moraw, Słowacji, Białorusi, Austrii, Niemiec, a od wiosny 1943 r. także z Holandii, Belgii i Francji. Proces ludobójstwa, prowadzony przez zaufanych funkcjonariuszy SS, mających wcześniejsze doświadczenia w akcji T4 „eu-

tanazja”, był bardzo podobny jak w Bełżcu. W ciągu niespełna półtora roku w Sobiborze zamordowano co najmniej 170 tys. ludzi. Po buncie i ucieczce ponad 300 więźniów w październiku 1943 r. (okupację przeżyło zaledwie kilkudziesięciu), Niemcy przystąpili do likwidacji obozu, paląc ekshumowane szczątki ofiar i grzebiąc ich popioły w ziemnych dołach.

Trzeci z obozów śmierci, utworzonych dla realizacji celów Akcji „Reinhardt”, powstał w Treblince w dystrykcie warszawskim. W ciągu dwóch letnich miesięcy 1942 roku (od 22 lipca do 23 września) przywieziono tu aż 300 tysięcy Żydów z warszawskiego getta. Dowodzący załogą Treblinki SS-Untersturmführer Irmfried Georg Rolf Eberl, który wcześniej służył w Sobiborze, miał ambicję doprowadzić eksterminację więźniów do skali niespotykanej w żadnym innym obozie Akcji „Reinhardt”. Cel został osiągnięty – w ciągu roku w Treblince zamordowano ponad 800 tysięcy ludzi, głównie z dystryktów warszawskiego

i radomskiego w Generalnej Guberni, z Okręgu Białostockiego oraz z Grecji. W sierpniu 1943 r. więźniowie wznieśli zbrojny bunt i ponad 200 z nich udało się uciec. Po tym wydarzeniu Niemcy rozpoczęli likwidację obozu.

ERNTEFEST, CZYLI KRWAWE ZAKOŃCZENIE AKCJI

W ciągu półtora roku trwania Akcji „Reinhardt” w obszarze Generalnego Gubernatorstwa śmierć poniosło od 1,8 do 2 mln Żydów. Zdecydowana większość ofiar ludobójstwa to więźniowie obozów w Bełżcu, Sobiborze i Treblince, a także obozu koncentracyjnego na Majdanku oraz obozów pracy przymusowej, m.in. w Trawnikach i Poniatowej.

W sierpniu 1943 roku Reichsführer Heinrich Himmler podjął decyzję o zakończeniu Akcji „Reinhardt” i zamordowaniu wszystkich żyjących jeszcze więźniów obozów. Tym sa-

mym obszar Generalnego Gubernatorstwa miał stać się wolnym od Żydów. Dowództwo nad operacją, nazwaną akcją „Erntefest” („Dożynki”) powierzył SS-Gruppenführerowi Jakobowi Sporrenbergowi - następcy Globocnika na stanowisku szefa SS i Policji w dystrykcie lubelskim.

Podczas akcji „Dożynki”, przeprowadzonej w dniach od 3 do 4 listopada 1943 r., zamordowano ponad 42 tys. ludzi. W pierwszym dniu w masowych rozstrzelaniach zginęło ok. 18 tysięcy żydowskich więźniów Majdanka oraz lubelskich obozów pracy przy ul. Lipowej i na tzw. Flugplatzu (przy ul. Wrońskiej), a także blisko 10 tysięcy osadzonych w obozie w Trawnikach. W drugim dniu zamordowano ponad 14 tysięcy więźniów obozu w Poniatowej. Zdecydowana większość ofiar pochodziła z Warszawy, skąd zostali deportowani wiosną 1943 roku po krwawym stłumieniu powstania w stołecznym getcie.

Niemieckie obozy koncentracyjne i obozy śmierci; German concentration and death camps

OPERATION REINHARDT

Operation Reinhardt provides a particularly gruesome illustration of the barbaric genocide perpetrated by German Nazis against civilians in occupied Poland and many other European countries. It took the lives of almost 2 million Jews. Between the spring of 1942 and the autumn of 1943, the Germans – who had a large part of Poland under their administration within the General Government – created an extermination system to annihilate the Jewish nation.

The Operation Reinhardt staff was based in the General Government's Lublin District. It was there that the Nazis had set up most of their sites to subject Jews to terror and mass murder. Below, we take you through a brief history of Operation Reinhardt – how it started, unfolded and came to a bloody end, marking a particularly tragic and memorable passage in the annals of the Lubelskie Voivodeship.

MASS EXTERMINATION ORDER

The Germans launched their campaign to methodically exterminate the Jewish nation in German-occupied Poland, including in territories formerly occupied by the USSR, with the deployment of special units called *Ein-satzgruppen* in the summer of 1941. Shortly thereafter, in the autumn of that year, they started to build mass extermination sites,

Droga Hołdu i Pamięci w dawnym obozie koncentracyjnym, obecnie Państwowym Muzeum na Majdanku; The Road of Homage and Remembrance in the former concentration camp, currently the State Museum at Majdanek

Muzeum i Miejsce Pamięci w Belżcu; The Museum and Memorial Site in Belzec

seeing as their soldiers proved reluctant to participate in mass shootings against defenceless civilians.

During a meeting in Kętrzyn on 13 October 1941, Heinrich Himmler, Reichsführer-SS and the Reich Commissioner for the Consolidation of German Nationhood in Eastern Territories, issued an order to murder all Jews in the General Government. SS-Brigadeführer Odilo Globocnik – Lublin District’s Police leader – was put in charge. Fanatically dedicated to the idea of Aryan race purity, this Austrian Nazi did not hesitate to commence with the plan. Aiding him in this effort were several Nazi officers, including SS-Sturmbannführer Christian Wirth, one of the primary architects of the gas-killing method developed in institutions for the mentally ill as part of the T4 Euthanasia Programme. He was the first commandant in the Belzec extermination camp and also served as inspector of all Operation Reinhardt death camps.

Between November 1941 and July 1942, the Germans built extermination camps in Belzec, Sobibór (Lublin District) and Treblinka (Warsaw District). Located in wooded areas near railway lines, the camps were equipped with facilities for the expeditious killing of hundreds to thousands of people daily – gas chambers. Initially, these systems used exhaust gases. Later, the Nazis deployed a „more effective” solution in the form of Zyklon B. The gas chamber in Belzec could hold up to one and a half thousand people at a time, while the chambers in Sobibór and Treblinka had a staggering capacity of up to two and a half thousand. The Nazis also found an efficient method to „dispose of” the bodies. Put into burial pits, they were quickly becoming an epidemic hazard. Hence, the remains were exhumed and cremated, along with the bodies of recently gassed victims, on pyres – structures made of rail tracks layered atop each other (in some camps, such

as Auschwitz-Birkenau and Majdanek, these were replaced by crematoria).

CONFERENCE ON THE FINAL SOLUTION TO THE JEWISH QUESTION

On 20 January 1942, in a villa in the Berlin suburb of Wannsee, Third Reich leaders and senior government officials held a meeting to work out the logistics and organisation of the „Final Solution to the Jewish Question”.

Led by SS-Gruppenführer Reinhard Heydrich, Director of the Reich Security Main Office (RSHA) and Protector of Bohemia and Moravia, the conference was attended by: Dr. Josef Bühler from the Office of the General-Governor in Kraków, Adolf Eichmann, Director of the RSHA Section for Jewish Affairs, Dr. Roland Freisler from the Reich Ministry of Justice, Otto Hofmann from the SS Race and Settlement Main Office, Dr. Gerhard Klopfer from the NSDAP Chancellery, Dr. Wilhelm Kritzinger from the Reich Chancellery, Dr. Rudolf Lange and Dr. Eberhard Schöngarth from the Sicherheitspolizei and SD, Dr. Georg Leibbrandt and Dr. Alfred Meyer from the Reich Ministry for the Occupied Eastern Territories, Martin Luther from the Ministry of Foreign Affairs, Heinrich Müller, Chief of RSHA Department IV (Gestapo), Erich Neumann from the Office of the Plenipotentiary for the Four Year Plan and Dr. Wilhelm Stuckart from the Reich Ministry of the Interior.

Codenamed „Reinhardt” (in honour of Reinhard Heydrich), the operation had one goal – the mass extermination of the Jewish population from five General Government districts: Warsaw, Radom, Kraków, Lublin (Galicia) and Białystok.

The staff was headquartered in Lublin and headed by SS and Lublin District’s Police leader Odilo Globocnik and his deputy – SS-Sturmbannführer Hermann Höfle, commander of the main department of Aktion Reinhardt. Their decisions were subject to Reichsführer Heinrich Himmler’s approval.

Three SS-Sonderkommandos Einsatz Reinhardt – special units made up mostly of Soviet POWs (called Hiwis) trained in the Trawniki camp – were formed to operate mass extermination camps in Bełżec, Sobibór and Treblinka. Trawniki and Poniatowa, both located in the Lublin District, had forced labour camps, which later became sites of Jewish extermination. Operation Reinhardt also entailed the partial repurposing of the concentration camps in Majdanek and Auschwitz-Birkenau, the latter being outside the General Government. Both camps had been incorporated into the mass extermination network.

START OF THE OPERATION – LIQUIDATION OF THE LUBLIN GHETTO

During the night of 16 to 17 March 1942, the Germans deported the first group of people

Wystawa stała w Muzeum i Miejscu Pamięci w Sobiborze; The permanent exhibition at the Museum and Memorial Site in Sobibór

from the Lublin ghetto to the Bełżec camp. Every day, first under the cloak of night and later also in broad daylight, they regularly brought groups of 1,400–1,600 people from Podzamcze to the Umschlagplatz railway ramp located in a slaughterhouse a few kilometres away. There, they forced people into cattle wagons, which went straight to the Bełżec death camp. Within nearly a month, between 17 March and 15 April 1942, the Germans deported almost 26,000 people and killed one and a half thousand in or around the ghetto.

Before the end of April 1942, they had liquidated the Podzamcze ghetto and relocated the few thousand Jewish survivors to a new ghetto in Majdan Tatarski. Not long thereafter, in November 1942, the Germans dismantled this ghetto as well, placing the Jews in the Majdanek camp or killing them in mass executions in the Las Krępiecki woods near Mełgiew (according to various estimations, the Germans shot dead as many as 30,000 people there).

EXTERMINATION TIME: MARCH 1942 – NOVEMBER 1943

The Bełżec camp was the first mass extermination site created as part of Operation Reinhardt. Starting from March 1942, some two and a half thousand Jews were brought there from the liquidated Lublin and Lviv ghettos on a daily basis. The largest deportee groups came from the Lublin, Galicia and Kraków Districts. The camp also received numerous deportees from multiple European countries.

Commanded by Sturmbannführer Christian Wirth, the Nazi killers were striving to make the maximum use of the place, circumstances and time they had at their disposal – within less than a year, they had killed approx. 440,000 people in Bełżec. In December

1942, they had already started dismantling the camp and were covering their tracks until mid-1943. Initially, Jewish commandos were brought to Bełżec from other camps to exhume the bodies and remains from the pits and burn them on the rail-track pyres. The pits were subsequently filled up again – this time with the ashes. Years after the war, researchers had found more than 30 such mass graves.

The second camp under Operation Reinhardt – in Sobibór – began functioning in May 1942. It received Jews deported from the General Government, the Protectorate of Bohemia and Moravia, Slovakia, Belarus, Austria, Germany and – starting in the spring of 1943 – from the Netherlands, Belgium and France. Managed by trusted SS officers with previous experience from the T4 Euthanasia Programme, the genocide proceeded very much as it did in Bełżec. Within almost half a year, the Sobibór camp saw at least 170,000 people murdered. The Germans began to wind up the camp in October 1943 after the prisoner revolt and the escape of 300 prisoners (of whom only several dozen survived the war). Like in Bełżec, they exhumed the remains, burned them and buried the ashes again in the pits.

The third Operation Reinhardt camp was built in Treblinka (Warsaw District). Within two summer months of 1942 (from 22 July to 23 September), a staggering 300,000 Jews were brought there from the Warsaw ghetto. Treblinka's commandant, SS-Untersturmführer Irmfried Georg Rolf Eberl, who had served in Sobibór, had the ambition of taking prisoner extermination to a scale unseen before by Operation Reinhardt. He accomplished this goal – more than 800,000 people, brought mainly from the General Government's Warsaw and Radom Districts, the Białystok District and Greece, were killed in the Treblinka camp within a year. In August 1943, a prisoner

revolt broke out, with 200 prisoners making it out of the camp. In its wake, the Germans decided to wind up the Treblinka operation.

ERNTEFEST – THE BLOODY END OF OPERATION REINHARDT

In the span of a year and a half, an estimated 1.8 to 2 million Jews had lost their lives to Operation Reinhardt in the General Government territory. The victims of the German genocide were largely prisoners of the Bełżec, Sobibór and Treblinka camps. Thousands of people were also murdered in the Majdanek concentration camp and the Trawniki and Poniatowa labour camps, among other sites.

In August 1943, Reichsführer-SS Heinrich Himmler decided to terminate Operation Reinhardt and kill all the remaining camp

prisoners. The idea was to make the General Government a Jew-free area. The operation to accomplish this goal was codenamed *Erntefest* (Harvest Festival). SS-Gruppenführer Jakob Sporrenberg, Globocnik's successor in the position of SS and Lublin District's Police leader, was put in charge of it. The Nazis carried out the Harvest Festival operation between 3 and 4 November 1943, murdering over 42,000 people. On 3 November, approx. 18,000 Jewish prisoners from Majdanek and Lublin's labour camps at Lipowa Street and on *Flugplatz* (at Wrońska Street), as well as nearly 10,000 Trawniki inmates, died in mass shootings. On the following day, more than 14,000 Poniatowa camp prisoners were murdered. The victims were chiefly from Warsaw, deported to Poniatowa in the spring of 1943 after the Warsaw Ghetto Uprising had been brutally quelled.

Państwowe Muzeum na Majdanku - mauzoleum, krematorium i rowy egzekucyjne; The State Museum at Majdanek – the mausoleum, the crematorium and death pits

ŚWIADECTWA

Szczególnie ważnym punktem uroczystości inaugurujących 80. rocznicę Akcji Reinhardt, zorganizowanych w Lublinie w marcu 2022 roku, były świadectwa członków rodzin Ofiar Zagłady.

Wśród tych, którzy wspominali swoich bliskich, byli m.in.: Leah Hirsch, Meir Hoss, Joseph Dakar, Kristin Gispen. Ich dziadków, rodziców, rodzeństwo i wielu krewnych spotkała zagłada tylko dlatego, że byli Żydami. Większość z nich, niezależnie czy pochodzili z Lublina, Warszawy, czy odległego Amsterdamu, została zamordowana w obozach wybudowanych specjalnie dla zrealizowania ludobójczej Akcji „Reinhardt”.

Poniżej publikujemy fragmenty świadectw złożonych 80 lat po Zagładzie.

MEIR HOSS

„Ja, Meir Hoss, należę do drugiego pokolenia osób ocalałych z Holokaustu - pokolenia, które sprowadziło na świat czwórkę dzieci oraz pięcioro wnucząt. Moja matka została wysłana z Warszawy do obozu Auschwitz-Birkenau; brała również udział w marszu śmierci w kierunku obozu Bergen-Belsen. Odzyskała wolność 7 lutego 1945 r. Mój ojciec, Ela Hoss, mieszkał w Otwocku ze swoimi rodzicami, czterema braćmi i dwiema siostrami. Jako jedyny ocalał, gdyż cała rodzina została wysłana do Treblinki; część moich krewnych zmarła w otwockim getcie.”

Ela Hoss był jednym z kilkuset uciekinierów z obozu w Treblince. Przeżył dzięki pomocy polskiej rodziny.

„Mój ojciec znał dobrze okoliczne tereny oraz ich mieszkańców i wiedział, że rodzina Brze-

zińskich mu pomoże. Już wcześniej litowali się nad Żydami i byli dla nich dobrzy, ukrywając kilku z nich przez krótkie okresy czasu. Zwrócił się więc do nich, jako że w przeszłości ukrywali go w dole na swoim podwórku. Ich syn Stanisław zawsze przychodził do mojego ojca wieczorem, przynosząc mu chleb i kiełbasę.”

Później Hoss, wraz z grupą Polaków aresztowanych w okolicach, w których się ukrywał, trafił do obozu na Majdanku. Jako Polak (miał „dobry” wygląd i postugiwał się poprawną polszczyzną), dotrwał do wyzwolenia obozu.

Meir Hoss miał okazję poznać tych, którzy uratowali jego ojca – w latach 70. XX wieku Stanisław Brzeziński z synem odwiedzili Hossów w Petach Tikva w Izraelu.

„Ja, Meir Hoss, pamiętam powrót z wojska do domu, w mundurze ze stopniem oficera i widok ucieszonego ojca, który powiedział, że mamy ważnego gościa. Przedstawił mi Stanisława oraz osobę, która mu towarzyszyła, i powiedział, że to jest chłopiec, który dwukrotnie uratował mu życie”.

LEAH HIRSCH

„Nazywam się Leah Hirsch, córka Israela Zimmermana i Geni Kopf, z miasta Turobin w Polsce. Z ośmioosobowej rodziny przeżył tylko mój ojciec i jego młodszy brat Mosze. Obaj zdolali uciec do Związku Radzieckiego, gdzie pracowali w trudnych warunkach. Reszta

Symboliczna Brama - Szczelina w Muzeum i Miejscu Pamięci w Bełżcu; The Symbolic Gate – Fissure at the Museum and Memorial Site in Bełżec

rodziny została zamordowana w obozie zagłady na Majdanku. Pod koniec wojny bracia powrócili do Turobina. Gdy odkryli, że cała rodzina została zamordowana, bracia przenieśli się do Austrii, a pod koniec 1948 roku wyemigrowali do Izraela”.

Podobny los spotkał matkę Leah.

„Genia była jedyną ocalałą. Ojciec rodziny, Leib zmarł na tyfus na początku wojny. Reszta rodziny została wysłana do Izbicy podczas deportacji z 15 października 1942 r. Nazistowscy Niemcy zebrali rodzinę Kopfów, wraz z resztą Żydów z Turobina w synagodze w Izbicy”.

A potem wywieźli do obozu w Bełżcu. Genia razem z kilkorgiem innych Żydów uciekła z przepełnionej synagogi. Ranna postanowiła wrócić do Turobina. Tam zaopiekował się nią sąsiad

Antek Teklak, którego rodzina opiekowała się Kopfami, zanim Niemcy ich deportowali.

„Antek postanowił wziąć Żenię pod swoje skrzydła i choć dzień wcześniej naziści szukali Żydów w jego domu, postanowił ją chronić. Nawet kosztem życia jego i jego rodziny. (...) Wykopał dziurę w stodole, a z domu przyniósł poduszkę i koc, żeby jej nie było zimno. Choć mogła w nim tylko siedzieć lub leżeć, dół stał się schronieniem dla mojej matki i ukrywała się tam przez rok i dziewięć miesięcy”.

W 1951 roku Genia Kopf wyemigrowała do Izraela, gdzie poznała Israela Zimmermana, pochodzącego także z Turobina. Pobrali się i urodziły się im dwie córki: Shoshi i Leah. Leah Hirsch kilka lat temu odwiedziła z synem Polskę, w tym Turobin, gdzie mogła spotkać się z rodziną Antoniego Teklaka.

JOSEPH DAKAR

„Nazywam się Józef Dakar, urodzony w 1948 roku jako Józef Zakrojczyk. Obecnie jestem prezesem Izby Handlowej Polska-Izrael. Przez 19 lat pełniłem funkcję przewodniczącego Lubelskiej Organizacji Żydowskiej w Izraelu. Oboje moi rodzice urodzili się w Lublinie, matka Felicja Lewinsohn jako Faiga Liba, ojciec Maurycy jako Mojżesz”.

Także w Lublinie urodził się i zrobił karierę przemysłowca w chemicznej branży dziadek Józefa – Józef Benjamin Lewinsohn, będący współwłaścicielem fabryki przy ul. Lubartowskiej. Cała rodzina została osadzona w getcie obejmującym również część tej ulicy. Wiosną 1942 roku Niemcy przystąpili do masowych deportacji i eksterminacji lubelskich Żydów.

„Kiedy miały miejsce deportacje do Bełżca, około 4300 osób z pozwoleniem na pracę (Jausweis) zostało przeniesionych na Majdan Tatarski. Moja babcia Basszewa nie miała tego pozwolenia, ale udało jej się uciec przed deportacją do Bełżca. Dotarła do Majdanu Tatarskiego. Jednak razem z 3000 Żydów nie posiadających pozwolenia, została natychmiast wysłana na Majdanek. Przez kilka dni stali w błocie, sięgającym im do bioder. 22 kwietnia 1942 r. zabrano ich do lasu koło Krępcza i zastrzelono. Ich ciała zostały podpalone, a szczątki wrzucono do kamieniołomu wapna w pobliżu tego miejsca”.

W listopadzie 1942 r. Niemcy zlikwidowali getto na Majdanie Tatarskim, a Żydów przenieśli do obozu na Majdanku. Dziadek, a także matka i ojciec Józefa zdołali uciec do Warszawy, posługując się fałszywymi dokumentami. Rodzice, pod nazwiskiem Arbaczewscy, działali w szeregach Armii Krajowej.

Szmalcownicy odkryli ich prawdziwą tożsamość i próbowali wymusić okup. Gdy spokalkali się w odmowę, zawiadomili okupantów.

„Mój dziadek przysięgł, że nigdy nie wpadnie żywcem w ręce Niemców. Połknął pigułkę z cyjankiem, która zawsze była w jego posiadaniu. W końcu to niebieska policja, złożona z Polaków, włamała się do środka. Mamie udało się sptacić, ale dla dziadka było już za późno i odszedł”.

Mama wróciła do Lublina, gdzie udało się jej wykupić z obozu pracy przy ul. Lipowej brata Abrama.

„Oboje z fałszywymi polskimi papierami wyjechali do pracy w obozach w Niemczech, w pobliżu miasta Halle. Żydowska tożsamość mojego wuja została ujawniona. Był torturowany przez gestapo i podał imię mojej matki. W czerwcu 1944 r. zostali wysłani do Auschwitz-Birkenau, gdzie pozostawali do czasu ewakuacji obozu i oboje wyszli na marsz śmierci. Wujek Abram przeszedł całą drogę, dopóki nie został uwolniony przez siły amerykańskie w Buchenwaldzie. Moja matka przechodziła przez obozy Ravensbruck i Flossenbürg, przeznaczone dla kobiet”.

Z dwoma więźniarkami podjęła udaną ucieczkę z konwoju.

„Ludność niemiecka bała się ich, więc udało im się zmienić ubrania i wyżywić się. Ale wszystko obróciło się na ich niekorzyść. Następnego dnia przyszli rosyjscy żołnierze, znaleźli je dobrze ubrane, z włosami, które zdążyły już odrosnąć w czasie podróży. Tak, jak wiele innych Niemek zostały zgwałcone przez grupę rosyjskich żołnierzy. Tak skończyła się wojna dla mojej matki. Mama wróciła z Niemiec do Lublina, brat pojechał do Palestyny”.

CHRITINE GISPEN - DE WIED

„6 kwietnia [1943 r.] Izaak został deportowany dziewiątym transportem z Westerbork do Sobiboru. W tym samym pociągu jechała Selma Wijnberg - jedyna Holenderka, która przeżyła obóz”

Dziadek Christine – Izaak de Wied pochodził z wielodzietnej zamożnej rodziny z Amsterdamu. Jak jego ojciec, bracia czy wujowie zajmował się handlem bydłem i rzeźnictwem, ale był również bardzo utalentowanym bilarzystą. W latach 1939-1940 został mistrzem bilardu w Leeuwarden i Fryzji, wchodząc do najlepszej trójki w Holandii. Grał też z powodzeniem w piłkę nożną, w barwach popularnego klubu Go Ahead.

Wszystko zmieniła wojna i okupacyjne restrykcje, które stały się szczególnie dotkliwe od lata 1941 r. Niemcy przejęli żydowskie nieruchomości, firmy, nawet kluby sportowe.

„Kiedy Izaak i jego najstarszy syn zostali wezwani do stawienia się przed sądem 21 sierpnia 1942 roku, rodziny mojego dziadka i jego brata zaczęły się ukrywać. Dlaczego jego siostry i siostry mojej babci tego nie zrobiły? Czy nie mieli pieniędzy, czy nie wierzyli, że może się zdarzyć najgorsze? Izaak nie pozostał w ukryciu, włosy przefarbował na blond i z dużą ilością pieniędzy w kieszeni wyjechał do Amsterdamu. Zamieszkał w Parkhotel na Stadhouderskade. Tutaj został zdradzony przez pokojówkę i aresztowany 4 lutego 1943 przez policjantów Schaapa i Oudshoorna, znanych ‘łowców’ Żydów”

Stamtąd trafił do obozu w Vught, a następnie do Westerbork, skąd tysiące holender-

skich Żydów wysyłano do obozów śmierci w Oświęcimiu lub w Sobiborze.

Christine odwiedziła miejsce męczeństwa dziadka w 2016 roku, gdzie razem z jedną ze swoich sióstr wspominała członków rodziny Izaaka, zamordowanych tak jak on w obozie śmierci: „*Lowie de Wied, 73 lata, dziadek (Auschwitz, 27.11.1942); Saartje de Wied-de Gelder, 75 lat, babcia (Auschwitz, 27.11.1942); Betje de Wied, 49 lat, ciotka (Auschwitz, 6.12.1943); Arondina Beckers-de Wied, 43 lata, ciotka (Auschwitz, 22.10.1943); Joel Beckers, wujek (Auschwitz, 20.10.1943); Sophie Beckers, 17 lat, siostrzenica (Auschwitz, 20.10.1943); Fronika Lea de Wied, 37 lat (Auschwitz, 3.09.1942); Herman de Wied, 65 lat, stryjeczny dziadek (Sobibór, 30.04.1943); Alida de Wied, 66 lat, ciotka (Sobibór, 30.04.1943); Bettie Nelly de Wied, 28 lat, siostrzenica (Auschwitz, 27.08.1943); Julia Krammer-Visser, 42 lata, ciotka (Sobibór, 7.05.1943); Herman Krammer, 43 lata, wujek (Sobibór, 7.05.1943); Andries Krammer, 16 lat, siostrzeniec (Sobibór, 7.05.1943); Charlotta Krammer, 13 lat (Sobibór, 7.05.1943); David Krammer, 8 lat, siostrzeniec (Sobibór, 7.05.1943); Judith Krammer, 6 lat, siostrzenica (Sobibór, 7.05.1943); Bertha Gompers-Visser, 45 lat, ciotka (Sobibór, 2.07.1943); Mozes Gompers, wujek (Sobibór, 2.07.1943); Grietje Reina Charlotte Gompers, 15 lat, siostrzenica (Sobibór 2.07.1943); David Benjamin Gompers, 6 lat, siostrzeniec (Sobibór, 2.07.1943); Julius Visser, 77 lat, stryjeczny dziadek (Sobibór, 5.03.1943); Schoontje Cousin-De Wied, 37 lat, ciotka (Sobibór); Hartog Cousin, 34 lata, wujek (Sobibór); Meijer Louis Cousin, 3 lata, siostrzeniec (Sobibór)”*

TESTIMONIES

The testimonies offered by members of Holocaust Victims' families marked a special moment of the ceremonies inaugurating the 80th anniversary of Operation Reinhardt in Lublin in March 2022.

Leah Hirsch, Meir Hoss, Joseph Dakar, and Kristin Gispén were among those who shared their recollections. Their grandparents, parents, siblings and cousins were killed for the sole reason of being Jewish. Whether hailing from Lublin, Warsaw or Amsterdam, most of them were killed in the camps built for the genocidal Operation Reinhardt.

Below are excerpts from their testimonies given 80 years after the Holocaust.

MEIR HOSS

„I, Meir Hoss, belong to the second generation of Holocaust survivors – a generation that has brought to the world four children and five grandchildren. My mother was sent from Warsaw to the Auschwitz-Birkenau camp and experienced the death march to the Bergen-Belsen camp. She got her freedom back on 7 February 1945. My father, Ela Hoss, lived in Otwock with his parents, four brothers and two sisters. He was the sole survivor. The rest of the family was sent to Treblinka, and some of my cousins died in the Otwock ghetto.”

Ela Hoss was among the few hundred prisoners who managed to escape from the Treblinka camp. He survived thanks to help from a Polish family.

„My father knew the area and people that lived there. He knew that the Brzeziński family

would help him. They had taken pity on Jews before and were good for them; on several different occasions, they had let a couple of Jews briefly hide at their place. So, he asked them for shelter. They had already helped him once, hiding him in a hole in their yard. Every evening, their son Stanisław would bring bread and sausage to my father.”

Later, Hoss was sent to the Majdanek camp along with a group of Poles arrested in the area in which he had been hiding. As a Pole (having the „right” appearance and speaking good Polish), he managed to survive until camp liberation.

Meir Hoss had the opportunity to meet his father’s saviours – in the 1970s, Stanisław Brzeziński and his son visited the Hoss family in Petah Tikva, Israel.

„I, Meir Hoss, remember when I came back home from army service in a uniform with officer rank insignia and saw the happy face of my father, who said that we had important guests. He introduced me to Stanisław and the person accompanying him, which he said was the boy that saved his life twice.”

LEAH HIRSCH

„My name is Leah Hirsch. I am the daughter of Israel Zimmerman and Genia Kopf from

the town of Turobin, Poland. My father and his younger brother Mosze were the only survivors from a family of eight. Both managed to escape to the Soviet Union, where they would work in severe conditions. The rest of my family was murdered in the extermination camp at Majdanek. Towards the end of the war, the brothers returned to Turobin. When they found out that the whole family had been murdered, they moved to Austria, and in late 1948, to Israel.”

My mother, Leah, met a similar fate.

„Genia was the sole survivor. Leib, the father of the family, died from typhoid early in the war. Other family members were deported from Izbica on 15 October 1942. There, the Nazi Germans put the Kepf family, along with the other Jews from Turobin, in a synagogue.”

Afterwards, they were transported to the Bełżec camp. Together with a couple of oth-

er Jews, Genia made it out of the cramped synagogue. She was wounded and decided to go back to Turobin. The neighbour Antek Teklak, whose family looked after the Kopfs before deportation, took her under his care.

„Antek decided to take Żenia under his wings even though the Nazis had searched his house for Jews only a day before. He took it upon himself to protect her, even if it would cost him and his family their lives. (...) He dug out a hole in the barn and got her a pillow and a blanket so she could wrap herself against the cold. Although she could only sit or lie in it, the hole had become my mother’s shelter. She hid there for a year and nine months.”

In 1951, Genia Kopf emigrated to Israel. There, she met Israel Zimmerman, a Turobin native himself. They got married and had two daughters: Shoshi and Leah. Several years ago, Leah Hirsch and her son visited Poland.

Polana z prochami zamordowanych - Muzeum i Miejsce Pamięci w Sobiborze; The clearing with victims’ ashes – the Museum and Memorial Site in Sobibór

Among other places, they went to Turobin – to meet Antoni Teklak’s family.

JOSEPH DAKAR

„My name is Józef Dakar. I was born in 1948 as Józef Zakrojczyk. I am currently the President of the Polish-Israeli Chamber of Commerce. Previously, for 19 years, I was the chairman of the Lublin Jewish Organisation in Israel. My parents were born in Lublin – my mother Felicja Lewinsohn as Faiga Liba and my father Maurycy as Mojżesz.”

Józef’s grandfather – Józef Benjamin Lewinsohn – was also a Lublin native and a successful Lublin chemical industrialist. He co-owned a factory in Lubartowska Street. The Nazis put his whole family in the ghetto, which covered a part of that street. In the spring of 1942, the Germans commenced with mass deportations and extermination of Lublin Jews.

„During deportations to Bełżec, about 4,300 people with a work permit (J-ausweis) were relocated to Majdan Tatarski. My grandma Basszewa did not have one but somehow evaded the deportation. She made it to Majdan Tatarski. However, immediately afterwards, they sent her to Majdanek along with the three thousand other Jews who did not have a permit. For a few days, they were standing in waist-deep mud. On 22 April 1942, they were taken to the Krępiec woods and executed by firing squads. Their bodies were burnt, and the remains were thrown into the nearby lime quarry.”

In November 1942, the Germans liquidated the Majdan Tatarski ghetto and relocated the Jews to Majdanek. My grandfather, as well as Józef’s mother and father, escaped to Warsaw using false papers. The parents were

active in the Home Army under the surname Arbaczewski. However, szmalcownik found out their true identity and tried to extort them. When the two refused to cooperate, the szmalcownik reported them to the occupying German authorities.

„My grandfather vowed not to let the Germans get him alive. He swallowed the cyanide pill he always had at hand. In the end, it was the Polish Blue Police that broke inside. My mum could pay them off, but it was too late for grandpa.”

My mum went back to Lublin. She bribed her brother Abram out of the labour camp on Lipowa Street.

„Using false Polish papers, they went to Germany, near Halle, to work in camps. However, the Germans found out that my uncle was Jewish. Through torture, the Gestapo got my mother’s name out of him. In June of 1944, they were sent to Auschwitz-Birkenau, where they stayed until camp evacuation. The Nazis sent them both on a death march. My uncle Abram made it all the way until he was freed by the American troops in Buchenwald. My mother went through the Ravensbruck and Flossenburg camps for women.

Together with two other prisoners, she broke loose from a convoy.

„The local Germans were afraid of them, so they were able to get new clothes and food. But it eventually turned against them. The next day, Russian soldiers came and found them dressed in good clothes, with hair – which grew back as they were on their way. Like many German women, they were raped by a group of Russian soldiers. This is how the war ended for my mother. She returned from Germany to Lublin, and her brother went to Palestine.”

CHRITINE GISPEN-DE WIED

„On 6 April [1943], Izaak was deported with the ninth transport from Westerbork to Sobibór. On that same train was Selma Wijnberg – the only Dutch prisoner to have survived the camp.”

Christine's grandfather, Izaak de Wied, came from an affluent multi-child Amsterdam family. He was a cattle trader and butcher like his father, brothers and uncles, and a talented billiard player. In 1939–1940, he won the billiard championship of Leeuwarden and Friesland, making it to the top three in the Netherlands. He was also successful at football, playing for the popular Go Ahead club.

The war and restrictions imposed by the occupant, which got particularly harsh in the summer of 1941, changed everything. The Germans took over all real property, businesses and even sporting clubs.

„When Izaak and his oldest son were summoned to court on 21 August 1942, my grandfather and his brother's families went into hiding. Why did his sisters and my grandma's sisters not do the same? Were they out of money, or did they refuse to believe the worst could happen? Izaak decided to come out of hiding. He changed his hair to blonde and went to Amsterdam with a hefty sum of money in his pockets. He took up residence at Parkhotel in Stadhouderskade. A maid denounced him, and on 4 February 1943, he was arrested by Shaap and Oudshoorn – the two policemen who came to be known as ‘the Jew hunters.’”

Afterwards, he was taken to the Vught camp and later to Westerbork, from which thou-

sands of Dutch Jews would be sent to the death camps in Auschwitz and Sobibór.

Christine visited her grandfather's place of martyrdom in 2016. Together with one of her sisters, she rekindled the memory of Izaak and his family's members, all of whom were murdered in death camps: *„Lowie de Wied, 73, grandfather (Auschwitz, 27 November 1942); Saartje de Wied-de Gelder, 75, grandmother (Auschwitz, 27 November 1942); Betje de Wied, 49, aunt (Auschwitz, 6 December 1943); Arondina Beckers-de Wied, 43, aunt (Auschwitz, 22 October 1943); Joel Beckers, uncle (Auschwitz, 20 October 1943); Sophie Beckers, 17, niece (Auschwitz, 20 October 1943); Fronika Lea de Wied, 37 (Auschwitz, 3 September 1942); Herman de Wied, 65, great-uncle (Sobibór, 30 April 1943); Alida de Wied, 66, aunt (Sobibór, 30 April 1943); Bettie Nelly de Wied, 28, niece (Auschwitz, 27 August 1943); Julia Krammer-Visser, 42, aunt (Sobibór, 7 May 1943); Herman Krammer, 43, uncle (Sobibór, 7 May 1943); Andries Krammer, 16, nephew (Sobibór, 7 May 1943); Charlotta Krammer, 13 (Sobibór, 7 May 1943); David Krammer, 8, nephew (Sobibór, 7 May 1943); Judith Krammer, 6, niece (Sobibór, 7 May 1943); Bertha Gompers-Visser, 45, aunt (Sobibór, 2 July 1943); Mozes Gompers, uncle (Sobibór, 2 July 1943); Grietje Reina Charlotte Gompers, 15, niece (Sobibór 2 July 1943); David Benjamin Gompers, 6, nephew (Sobibór, 2 July 1943); Julius Visser, 77, grand-uncle (Sobibór, 5 March 1943); Schoontje Cousin-De Wied, 37, aunt (Sobibór); Hartog Cousin, 34, uncle (Sobibór); Meijer Louis Cousin, 3, nephew (Sobibór).”*

PAMIĘĆ JEST NASZYM OBOWIĄZKIEM

Wystąpienie Jarosława Stawiarskiego – Marszałka Województwa Lubelskiego na inauguracji obchodów 80. rocznicy Akcji „Reinhardt” 16 marca 2022 r. w Lublinie.

Szanowni Państwo,

80 lat po niewyobrażalnej zbrodni dokonanej przez Niemców na narodzie żydowskim, przyszło nam stanąć w tym miejscu, w obecności potomków i rodzin ofiar Akcji „Reinhardt”, by uczcić Ofiary bezprecedensowego ludobójstwa, zorganizowanego i przeprowadzonego niemal w centrum zachodniego świata.

Wówczas nikt nie wyobrażał sobie, że do tak potwornej zbrodni może dojść w XX wieku w cywilizowanej wydawałoby się Europie. Niestety, historia uczy, że nienawiść jest siłą, która jeśli zyska odpowiednie narzędzia, może zagrozić istnieniu milionów istnień i zgładzić całe narody.

Dziś, jako mieszkańcy regionu, który podczas II wojny światowej znalazł się pod okupacją niemiecką, podejmujemy zobowiązanie zachowania pamięci o ofiarach Holokaustu. Chcemy oddać hołd ludziom zamordowanym w niemieckich obozach na Majdanku, w Bełżcu, Sobiborze czy Trawnikach, dziesiątkom tysięcy Żydów, którzy zginęli podczas likwidacji gett, selekcji w obozach pracy oraz w obławach. Ta ziemia przesiąknięta jest krwią niewinnych.

Bez pamięci o zbrodni dokonanej na narodzie żydowskim nie jest możliwe pełne poznanie i zrozumienie historii Lubelszczyzny. Edukowanie kolejnych pokoleń i przypomnianie o Zagładzie, nie tylko narodu żydowskiego, ale i innych nacji przeznaczonych przez nazistów do wyniszczenia, to obowiąz-

zek historyków, ale również każdego z nas – przedstawicieli władz centralnych i samorządowych, ośrodków naukowych, mediów, ale także wychowawców i rodziców.

Chciałabym jednocześnie podkreślić, że na historię obecności na ziemi lubelskiej społeczności żydowskiej warto spojrzeć z szerszej perspektywy. Nasz region to miejsce, w którym przez setki lat mieszkali Żydzi, współtworząc bogaty pejzaż społeczny, kulturowy i religijny Lubelszczyzny. Warto zauważyć, że w województwie lubelskim nie brak miejsc związanych z wielką historią narodu żydowskiego. Odwiedzając Lublin, Zamość, Chełm i wiele innych miast regionu, bez trudu można znaleźć ślady obecności przedstawicieli różnych narodowości, religii, kultur. Wśród nich ważną grupą była żyjąca licznie na tej ziemi lubelskiej społeczność żydowska.

W złotej epoce jagiellońskiej, gdy Lubelszczyzna uzyskała status województwa, Żydzi, mogli cieszyć się coraz większymi swoboda-

Marszałek Jarosław Stawiarski podczas inauguracji obchodów upamiętnienia Ofiar Akcji „Reinhardt”, 16 marca 2022 r., Centrum Spotkania Kultur w Lublinie; Marshal Jarosław Stawiarski at the inauguration of events to commemorate the Victims of Operation Reinhardt, 16 March 2022, the Centre for the Meeting of Cultures in Lublin

mi. Lublin, miasto będące dziś symbolem europejskiej integracji za sprawą podpisanej w 1569 roku Unii Lubelskiej, zyskał z czasem symboliczne miano Jerozolimy Królestwa Polskiego. To tu, od wspomnianych już czasów jagiellońskich, działała słynna jesiwa i funkcjonował najwyższy dla ludności żydowskiej trybunał – Sejm Czterech Ziem. Stolica województwa urosła do rangi jednego z najważniejszych w Europie ośrodków chasydzkich, czego potwierdzeniem był fakt utworzenia jeszcze w latach 30. XX wieku znanej na świecie Uczelni Mędrców Lublina.

Ufam, że bliższe poznanie wielu miejsc naszego regionu – będącego tak długo przyja-

znym domem dla Żydów – pozwoli dostrzec także wiele budujących aspektów wielowiekowej koegzystencji różnych nacji zamieszkujących Lubelszczyznę.

Nie wolno nam jednak zapomnieć, że ziemia lubelska stała się świadkiem tragicznych wydarzeń, które miały miejsce podczas okupacji hitlerowskiej i przyniosły Zagładę ludności żydowskiej. W roku 2022 czcimy pamięć milionów Żydów zamordowanych w ramach rozpoczętej przed 80. laty Akcji „Reinhardt”. Niemieccy naziści, realizując plan „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej”, w marcu 1942 roku przystąpili do likwidacji

getta w Lublinie. Rozpoczęli w ten sposób masową eksterminację Żydów zamieszkujących obszar Generalnego Gubernatorstwa.

Tegoroczne obchody rocznicowe przypadły w szczególnym dla nas czasie, gdy z dużym niepokojem obserwujemy atak Rosji dokonany na naszego najbliższego sąsiada – Ukrainę. Jako region bezpośrednio graniczący z obwodami ukraińskimi pozuwamy się do szczególnej odpowiedzialności za losy kobiet i dzieci uciekających przed działaniami wojennym. Uważamy, że województwo lubelskie ma tutaj wyjątkową rolę do spełnienia. Wojna naraża miliony bezbronnych Ukraińców na niewyobrażalne cierpienia, a kraj na zniszczenie. „Działania takie muszą być potępione przez cały cywilizowany świat, jako wyraz nieopisanego barbarzyństwa” – napisaliśmy niedawno w przyjętym przez Sejmik Województwa Lubelskiego stanowisku.

Minęły trzy pokolenia, a ludzkość niestety nie wyciągnęła wniosków z tego, co wydarzyło się podczas Zagłady. Tak jak 80 lat temu, tak i obecnie, były i są ośrodki władzy, które nie wyrzekają się metod ludobójstwa. Kolejny raz w imię ambicji czy też dążeń ideologicznych dokonywane są zbrojne akty przemocy na niewinnej i bezbronnej ludności cywilnej.

Pragnę z całą mocą podkreślić: mord na bezbronnych w każdych czasach, bez względu na to, czy nazwany zostanie „akcją” czy „operacją specjalną”, pozostaje niezmiennie po prostu zbrodnią.

Bez żywej i głośno wypowiedzianej prawdy o eksterminacji narodu żydowskiego dokonanej przez Niemców, nie jest możliwe wyciąganie wniosków z przeszłości. Warto podkreślić, że zanim doszło do Zagłady, dużo wcześniej stworzony został w Niemczech system polityczno-prawny, który sankcjonował prześladowania. Uruchomiono również potężną maszynę propagandową i wytworzono atmosferę niechęci, otwartej wrogości, a wreszcie ślepej nienawiści, która doprowadziła do niewyobrażalnej zbrodni dokonanej na całym narodzie żydowskim.

Na koniec pragnę przypomnieć słowa noblisty, związanego z Biłgorajem, Isaaca Bashevisa Singera, który pisał: „Dusza nie może być spalona, zagazowana, powieszona ani zastrzelona. Sześć milionów dusz musi gdzieś istnieć”.

Wierzę mocno, że pamięć o milionach zgładzonych żydowskich mieszkańców będzie trwała teraz i w pamięci przyszłych pokoleń, wszystkich ludzi dobrej woli ponad różnicami pochodzenia, narodowości, poglądów i światopoglądów.

Jarosław Stawiarski
Marszałek Województwa Lubelskiego

IT IS OUR DUTY TO REMEMBER

Speech by Jarosław Stawiarski, Marshal of the Lubelskie Voivodeship, at the inauguration for the 80th anniversary of Operation Reinhardt, 16 March 2022, Lublin

Ladies and Gentlemen,

Eighty years after the unimaginable crimes committed by the Germans against the Jewish nation, we have gathered here today with the descendants and families of Operation Reinhardt Victims to commemorate the Victims of an unprecedented genocidal campaign orchestrated and carried out in what was practically the centre of the Western world.

No one could imagine at the time that such a horrific crime was possible in the supposedly civilised Europe of the 20th century. Alas, history has taught us that hatred is a force that can threaten millions of lives and obliterate whole nations when given the right tools.

Today, as the inhabitants of a region that fell under German occupation during World War II, we undertake to preserve the memory of Holocaust Victims. We wish to pay homage to the people murdered in the German camps of Majdanek, Bełżec, Sobibór and Trawniki, and to the tens of thousands of Jews who died during ghetto liquidations, labour camp selections and manhunts. This soil is soaked with innocent blood.

Without the memory of this crime against the Jewish nation, it is impossible to fully learn and understand the history of the Lubelskie Voivodeship. Educating future generations about and rekindling the memory of the Holocaust – regarding the Jewish as well as other nations targeted for obliteration by the Nazis – is the duty of not only historians but also all of us here who work at central and local government agencies, research institutions and media, as well as educators and parents.

Here, I would like to stress that it is worth adopting a broader perspective when looking at the history of the Jewish community's presence in the Lubelskie Voivodeship. Our region had been home to Jews for centuries. They were part of the rich social, cultural and religious landscape of the Lubelskie Voivodeship. It is important to remember that the Lubelskie Voivodeship abounds in sites that testify to the great history of the Jewish nation. When visiting Lublin, Zamość, Chełm and many other cities and towns in the region, you will clearly encounter traces of diverse nations, religions and cultures. The Jewish community was an important and populous part of this melting pot.

In the golden era of the Jagiellonian rule, when the Lubelskie Voivodeship received a Voivodeship status, Jews enjoyed growing freedom. Lublin – the present-day symbol of European integration as the city that saw the signing of the Union of Lublin in 1569 – has come to be known as the Jerusalem of the Kingdom of Poland. From as far back as the Jagiellonian times, the city was home to a famous Yeshiva and the supreme Jewish authority – the Council of Four Lands. The capital of the Voivodeship had even become

a major Hasidic centre in Europe. Lublin enjoyed this important status well into the first half of the 20th century – until the 1930s, when the world-renowned Academy of the Sages of Lublin opened in the city.

I believe that by exploring our Region's numerous locations that were once – and for a long time – a welcoming home for Jews, you will notice the many positive and inspiring aspects of the ages-long coexistence of diverse nations in the Lubelskie Voivodeship.

We should not forget, however, that the Lubelskie land witnessed the fateful Nazi occupation that wrought death upon the Jewish people. It is 2022, and we are honouring the memory of the millions of Jews murdered in Operation Reinhardt 80 years ago. In March 1942, the Nazis proceeded to liquidate the Lublin ghetto as part of their „final solution to the Jewish question”. It was the first of a series of steps to exterminate the Jewish people in the General Government territory.

The timing of this year's anniversary holds special significance as we are looking with great concern at Russia's invasion of our closest neighbour – Ukraine. As a region directly bordering Ukrainian oblasts, we feel special responsibility for what happens to the women and children fleeing the war. We believe that the Lubelskie Voivodeship has a particular role to play here. The war is inflicting unimaginable suffering on millions of defenceless Ukrainians and destroying the country. „The whole civilised world must condemn Russia's actions as acts of unspeakable barbarity” – this is what we state in our official position recently promulgated by the Regional Parliament of the Lubelskie Voivodeship.

It has been three generations since the Holocaust, and yet humanity still fails to act on what we have learned from that horrific experience. Like 80 years ago, there still exist centres of power that do not shy away from genocidal methods. Once again, we are witnessing acts of violence against innocent and defenceless civilians in the name of imperial ambitions and ideological objectives.

I cannot stress this enough: regardless of the circumstances, whether you call it an „action” or a „special operation”, murdering defenceless people is simply a heinous crime.

We must keep the truth alive and continue speaking up about the Jewish nation's extermination at German hands. Otherwise, we will not be able to learn from the past. Remember that Germany had established a political and legal system that sanctioned persecutions long before the Holocaust. The country had put in motion a propaganda juggernaut, concocting an atmosphere of resentment, open hostility and, eventually, blind hatred that led to the unimaginable crime against the Jewish nation.

To conclude, let me use the words of Isaac Bashevis Singer, the Nobel Prize winner who lived in Biłgoraj: „The spirit cannot be burned, gassed, hanged, shot. Six million souls must exist somewhere.”

It is my deep belief that the memory of the millions of Jewish people killed in our region will live on for the next generations of all people of goodwill, transcending origin, nationality, opinions and world views.

Jarosław Stawiarski
Marshal of the Lubelskie Voivodeship

PAMIĘĆ O OFIARACH HOŁOKAUSTU NA LUBELSZCZYŹNIE

Żydzi po utracie własnej państwowości w czasach rzymskich żyli w świecie niekiedy w charakterze gości. Chętniej osiedlali się w społecznościach chrześcijańskich. W świecie islamu ich odrębność nie była aż tak tolerowana. Podobnie zresztą było w państwach gdzie dominowało prawosławie, co uwidoczniło się w Rosji carskiej. Żydzi pojawili się w Polsce już w średniowieczu, jednak na dobre zaczęli się osiedlać za czasów króla Kazimierza Wielkiego. Bardzo ochoczo korzystali z polskiej tolerancji wypędzani z innych europejskich krajów.

Na swoją bezpieczną przystań wybierali tereny dzisiejszej Lubelszczyzny, gdzie mimo odrębności religijnej i kulturowej bardzo

mocno wrastali w miejscowe społeczności. Żydzi swoją obecność zaznaczyli niemal we wszystkich miejscowościach regionu, niektóre jak np. Izbica były od podstaw przez nich osiedlane. W większości lubelskich miast stanowili ponad połowę lokalnej społeczności. Trudnili się handlem i rzemiosłem. Była to głównie ludność uboga, nie posiadająca większego majątku, jednak zawsze była gotowa służyć Polsce swoją wiedzą i doświadczeniem. Przykładem jest lubelska rodzina Arnsztajnow, która angażowała się min. w odbudowę wolnej niepodległej Polski. Żydzi brali czynny udział w walkach wyzwolńczych po I wojnie światowej, jako żołnierze frontowi, lekarze i sanitariusze. Czuli się w obowiązku służyć swojej Ojczyźnie.

Marszałek Jarosław Stawiarski i prof. Sabina Bober na konferencji edukacyjnej w Turobinie, 26 kwietnia 2023 r.;
Marshal Jarosław Stawiarski and Professor Sabina Bober at the educational conference in Turobin on 26 April 2023

Wraz z napadem Niemiec na Polskę we wrześniu 1939 roku los Żydów był już przesądzony. Zostali pozbawieni wszelkich praw i skazani na Zagładę. Lubelszczyzna stała się terenem, na którym Niemcy założyli trzy z czterech ośrodków natychmiastowej Zagłady: Betzec, Sobibór i Majdanek. W Lublinie rozpoczęła się i zakończyła Akcja „Reinhardt”, podczas której Niemcy zamordowali blisko dwa miliony Żydów.

Lubelszczyzna została niemal pozbawiona swoich żydowskich obywateli. Były miejscowości, w których ocalało od kilku do kilkunastu osób, ale też i takie, gdzie nikt nie przeżył. Cały majątek po zamordowanych Żydach przechodził na własność państwa niemieckiego. Czego Niemcy nie zdołali wywieść – niszczyli. Macewami wykładali chodniki. Dalsza dewastacja była prowadzona po wojnie.

W okresie Polski Ludowej władzom komunistycznym nie zależało na zachowywaniu pamięci po zamordowanych żydowskich obywatelach. Wiele inicjatyw upamiętniających ich obecność na lubelskiej ziemi podejmowały osoby prywatne i rodziny ocalałych z Holocaustu.

W upamiętnienie Ofiar Zagłady włączył się Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego. Od 2019 roku organizowany jest Międzynarodowy Dzień Pamięci o Ofiarach Holocaustu na Lubelszczyźnie. Od strony merytorycznej za jego przebieg odpowiedzialna jest Pracownia Studiów nad Holocaustem Żydów Polskich i Europejskich KUL. Pod patronatem Pana Marszałka Jarosława Stawiarskiego organizowane są konferencje i konkursy dla młodzieży szkół średnich, któ-

ra chętnie włącza się w upamiętnienie swoich żydowskich Sąsiadów.

Kontynuacją podejmowanych działań upamiętniających społeczność żydowską na terenie Lubelszczyzny przez Pana Marszałka Województwa Lubelskiego i Pracownię Studiów nad Holocaustem Żydów Polskich i Europejskich KUL jest 80 rocznica Akcji „Reinhardt”. Centralne uroczystości odbyły się w Lublinie 16 marca 2022 roku z udziałem Ambasadorów Izraela, Niemiec, Austrii, przedstawicieli Władz państwowych i samorządowych, Rodzin ocalałych z Zagłady, a także zaproszonych Gości.

Społeczności żydowskiej zamieszkałej przed wojną na Lubelszczyźnie, zostały także poświęcone krótkie reportaże, realizowane przez Telewizję Polską Oddział w Lublinie. Przedstawiają one ich historię przedwojenną, Zagładę i upamiętnienie.

W uczczenie Ofiar Holocaustu włączyły się także miasta, gminy, na terenie których zamieszkiwali przed wojną Żydzi. Do tych inicjatyw zaangażowana jest młodzież, różne instytucje kulturalne. Głównym celem podejmowanych przedsięwzięć jest zachowanie pamięci po zamordowanych Sąsiadach, którzy przed wojną współtworzyli bogaty krajo-
braz kulturowy i religijny. Zginęli ze względu na swoje pochodzenie. Stąd wiele osób angażuje się bezinteresownie np. w sprzątanie często zaniebanych cmentarzy. Żydzi zawsze byli ważną częścią naszej społeczności, bezpowrotnie utraconej. Stąd też pielęgnowanie po nich pamięci jest czymś naturalnym. Należy także dokonać wszelkich starań, by historia sprzed osiemdziesięciu lat nigdy się nie powtórzyła.

Sabina Bober
Kierownik Pracowni Studiów
nad Holocaustem Żydów Polskich
i Europejskich KUL

MEMORY OF HOLOCAUST VICTIMS IN THE LUBELSKIE VOIVODESHIP

Having lost their statehood in the Roman period, Jews settled down in different countries globally, including as guests. They were more likely to choose Christian communities, as their individuality was not well tolerated in the Islamic world. In Orthodox countries, Tsarist Russia being the most prominent example, it was no different. The first Jews had come to Poland as early as the Middle Ages. However, it was not until the reign of King Casimir the Great that they began to settle permanently. Expelled from other European countries, they were drawn by the Polish tolerance for Jews.

They chose the area that today is the Lubelskie Voivodeship as their safe haven. Despite their religious and cultural distinctiveness, they established a strong presence in local communities, including almost all towns in

the region. Some – like Izbica – were originally Jewish settlements. In most municipalities in the Lubelskie Voivodeship, they made up more than half of the local population. They were merchants and craftsmen – mostly people of small means who were nonetheless always ready to serve Poland with their knowledge and experience. One example is the Arnsztajn family from Lublin, who contributed to rebuilding a free and independent Poland. Jews actively participated in the liberation struggles after the First World War as frontline soldiers, doctors and paramedics. They felt it was their duty to serve their Homeland.

Following the German invasion of Poland in September 1939, the fate of Jews had been sealed. They were deprived of all rights and condemned to the Holocaust. The Germans

Deportacja Żydów na terenie Generalnego Gubernatorstwa; Jewish deportation in the General Government

established three of their four immediate extermination sites in the Lubelskie Voivodeship. These were in Bełżec, Sobibór and Majdanek. Operation Reinhardt, which saw the Germans murder nearly two million Jews, was launched and terminated in Lublin.

The Lubelskie Voivodeship had lost almost all its Jewish citizens. Some towns had a few survivors, while some had seen all their Jewish residents perish. The German state seized all the property left by the murdered Jews. Anything the Germans were unable to take away got destroyed. They laid pavements with matzevots. The devastation continued after the war.

In the communist period, the authorities were not keen on preserving the memory of the murdered Jewish citizens. In the Lubelskie Voivodeship, many initiatives to commemorate their presence were taken by private individuals and families of the Holocaust survivors.

More recently, the Marshal Office of the Lubelskie Voivodeship joined the effort to commemorate Holocaust Victims. Since 2019, the International Holocaust Remembrance Day has been organised in the Region, with the Catholic University of Lublin's Centre for Studies on the Holocaust of Polish and European Jews as substantive coordinator. Conferences and competitions for secondary school students have been organised under the auspices of Marshal Jarosław Stawiarski. The young people have been eagerly involved in the commemoration of their Jewish Neighbours.

The 80th anniversary of Operation Reinhardt continues the series of projects undertaken by the Marshal of the Lubelskie Voivodeship and the Catholic University of Lublin's Centre for Studies on the Holocaust of Polish and European Jews to commemorate the Jewish community in the Lubelskie Voivodeship. The main ceremony took place in Lublin on 16 March 2022 and was attended by the Ambassadors of Israel, Germany and Austria, representatives of central and local government authorities, families of Holocaust survivors, and invited guests.

In addition, the local public television station (TVP 3 Lublin) produced a series of short documentaries on the Jewish community that lived in the Lubelskie Voivodeship before the war. They take a brief look at the community's pre-war history, Holocaust and remembrance.

Towns and communes where Jews used to live before the war have joined in the initiatives aimed at commemorating Holocaust Victims, and so have young people and various cultural institutions. The overarching objective of these projects is to preserve the memory of the murdered Neighbours – people who had been an important part of the diverse cultural and religious landscape before the war, and who died because of their origin. This shared heritage has inspired many people to spontaneously engage in various projects – for instance, cleanups of the often neglected cemeteries. Jews have always been an important, though irretrievably lost, part of our community. Hence, it is natural for us to cherish their memory. Every effort should also be made to ensure that this 80-year-old history never repeats itself.

Sabina Bober
Catholic University of Lublin's Centre for Studies on the Holocaust of Polish and European Jews

ROCZNICOWE WYDARZENIA I UPAMIĘTNIE NIE OFIAR ZAGŁADY MARZEC 2022 – LISTOPAD 2023

Przez ponad 1,5 roku, od 16 marca 2022 roku odbywały się w województwie lubelskim wydarzenia upamiętniające zamordowanych podczas „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej” – Endlösung der Judenfrage.

INAUGURACJA OBCHODÓW 80. ROCZNICY AKCJI „REINHARDT”

Oficjalne obchody rozpoczęły się 16 marca 2022 r. w Centrum Spotkania Kultur w Lublinie. Wydarzenie otworzył Marszałek Województwa Lubelskiego Jarosław Stawiarski. Swoją obecnością zaszczylicili je również: Ambasador Państwa Izrael Yacov Livne, Am-

basador Republiki Austrii w Polsce Andreas Stadler, Zastępca Szefa Misji Ambasady Republiki Federalnej Niemiec w Polsce Martin Kremer oraz Naczelny Rabin Polski Michael Schudrich.

W programie uroczystości znalazły się: prelekcja Josepha Dakara, byłego przewodniczącego Stowarzyszenia Żydów Lubelskich

Marsz z lampionami z dawnej dzielnicy żydowskiej na Umschlagplatz, Lublin, 16 marca 2022 r.; Lantern march from the former Jewish quarter to Umschlagplatz, Lublin, on 16 March 2022

7 września 2023 r. w Serokomla odsłonięto tablicę upamiętniającą Żydów zamordowanych w ramach Akcji „Reinhardt” we wrześniu 1942 r.; The unveiling of a plaque commemorating the Jews murdered in Operation Reinhardt in September 1942 in Serokomla, 7 September 2023

w Izraelu – „Społeczność żydowska na Lubelszczyźnie”, wykład na temat Akcji Reinhardt 1942 – 1943 izraelskiego historyka Akiwy Azulaya oraz prezentacja reportażu TVP3 Lublin pt. „Miejsca – Zagłada – Pamięć”. Szczególnym momentem spotkania były przemówienia rodzin ocalałych z Zagłady. Na zakończenie pierwszej części wydarzeń odbył się uroczysty koncert w wykonaniu Orkiestry Symfonicznej Filharmonii Lubelskiej, która była współorganizatorem wydarzenia.

W godzinach wieczornych miał miejsce marsz z lampionami młodzieży oraz potomków i rodzin Ofiar Akcji „Reinhardt”, który rozpoczął się na Placu Zamkowym. Uczestnicy przeszli Szlakiem Pamięci „Droga do Umschlagplatz” do dawnej rampy kolejowej przy ul. Zimnej, przy której obecnie znajduje

się Instalacja Nie/Pamięć Miejsca, gdzie złożyli wieńce i znicze.

Drugiego dnia uroczystości, 17 marca, zagraniczni goście odwiedzili miejsca zamieszkania swoich przodków, podążając „Szlakiem lubelskich sztetli”. Do wyboru były dwa szlaki rozpoczynające się i kończące w Lublinie – do Izbicy, Szczebrzeszyna i Zamościa oraz do Kocka i Kazimierza nad Wisłą.

OFICJALNE UROCZYSTOŚCI W MIEJSCACH PAMIĘCI

Nie tylko w Lublinie, ale również w innych miejscowościach i powiatach regionu, na terenie których zamieszkiwały duże społeczności żydowskie, które zostały zgładzone przez okupanta niemieckiego, odbywały się wydarzenia upamiętniające Akcję „Rein-

hardt”. Na cmentarzach żydowskich, przed pomnikami lub innymi szczególnie ważnymi miejscami od 16 marca 2022 r. miały miejsce modlitwy, oficjalne upamiętnienia ofiar, przemówienia, wystawy i koncerty (m.in. w Modliborzycach, Radzynie Podlaskim, Łomazach, Chelmie, Hrubieszowie, Serokomla czy Sosnowicy).

ZADBANIE O CMENARZE

Wiele miejsc pochówku ofiar żydowskich, do tej pory zaniedbanych i często zdewastowanych doczekało się uporządkowania. Swoją prośbę o tą inicjatywę skierował marszałek Jarosław Stawiarski do wszystkich wójtów i starostów województwa lubelskiego. Zaangażowały się w nią lokalne społeczności, w tym jednostki ochotniczych straży pożarnych.

KONFERENCJE EDUKACYJNE

O uczczenie pamięci polskich Żydów zamordowanych podczas drugiej wojny światowej dbają również szkoły, uczelnie wyższe, muzea, biblioteki, ośrodki kultury i inne instytucje pamięci. W powiatach województwa lubelskiego, w szkołach lub starostwach, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego z pomocą samorządów zorganizował konferencje o historii i upamiętnieniu Żydów w połączeniu z merytoryczną dyskusją. Licznie zebrana młodzież i goście mieli okazję słuchać prelekcji prof. Sabiny Bober z Pracowni Studiów nad Holocaustem Żydów Polskich i Europejskich KUL – koordynatora upamiętniania miejsc martyrologii w Urzędzie Marszałkowskim. W spotkaniach, które odbyły się m.in. w: Turobinie, Hrubieszowie, Łukowie, Józefowie nad Wisłą, Niemcach, Goraju, Rykach, Puławach, Krasnymstawie

Konferencja na kirkucie w Końskowoli nt. Włączenia się jednostek straży pożarnych w akcję porządkowania cmentarzy żydowskich, 29 września 2023 r.; A conference in the Końskowola Jewish cemetery to announce that the Fire Department will join a cleanup of Jewish cemeteries on 29 September 2023

Spotkanie z młodzieżą szkół średnich w Rykach, 5 czerwca 2023 r.; Meeting with the youth from secondary schools in Ryki, 5th June 2023

i Kraśniku, brał także udział Marszałek Województwa Lubelskiego Jarosław Stawiarski, który zwracał szczególną uwagę na upamiętnienie ofiar żydowskich w zbrodniach niemieckich.

POMNIK W LASACH KOZŁOWIECKICH

Symbolicznym wydarzeniem wśród wielu uroczystości upamiętniających Ofiary Akcji „Reinhardt” było odświeżenie pomnika w Lasach Kozłowieckich. Monument upamiętnia około 1,5 tys. obywateli polskich narodowości żydowskiej – pacjentów i personelu dwóch żydowskich szpitali w Lublinie, którzy w marcu 1942 roku zostali zamordowani przez Niemców w tych podlubelskich lasach. W uroczystym odświeżeniu 26 października 2023 r. wzięli udział m.in. Marszałek Woje-

wództwa Lubelskiego Jarosław Stawiarski i Naczelny Rabin Polski Michael Schudrich.

Pomnik powstał dzięki staraniom Marszałka Województwa Lubelskiego i Nadleśnictwa Lubartów, a jego fundatorami są spółki ORLEN i PGE.

ŚCIEŻKA EDUKACYJNA „KOPANINA”

Mord dokonany przez Niemców na terenie Lasów Kozłowieckich upamiętnia nie tylko pomnik, ale także nowa ścieżka edukacyjna na tzw. „Kopaninie”. W jej skład weszło siedem tablic z informacjami historycznymi o Zagładzie Żydów oraz dotyczącymi działań związanych z 80. rocznicą Akcji „Reinhardt” na Lubelszczyźnie.

SZLAKIEM LUBELSKICH SZTETLI

Cykl programów, realizowanych i emitowanych przez TVP3 Lublin, doskonale wpisną się w obchody 80. rocznicy Akcji „Reinhardt”. W reportażach, zatytułowanych „Szlakiem lubelskich Sztetli. Życie. Zagłada. Shoah. Pamięć”, pokazane są miasta i miasteczka w regionie, tzw. sztetle wraz z ich dawnymi mieszkańcami. O ich życiu przed wojną, zagładzie oraz o pamięci mówią historycy, regionaliści, muzealnicy, nauczyciele, samorządowcy, a także ocaleni lub ich potomkowie, którzy dziś mieszkają na całym świecie. Realizatorzy cyklu starali się pokazać historię i tradycję poszczególnych sztetli, docierając do dokumentów i ludzi, prezentując zachowane zabytki, jak kirkuty, synagogi, domy modlitwy, a także miejsca zagłady, pomniki, tablice i inne formy upamiętnienia ofiar.

Cykl „Szlakiem lubelskich sztetli”, zrealizowany przez TVP Lublin w partnerstwie z Województwem Lubelskim, składa się z 50 re-

portaży, emitowanych w okresie od wiosny 2022 do jesieni 2023 roku (<https://promocja.lubelskie.pl/akcja-reinhardt/szlakiem-lubelskich-sztetli/>).

TABLICE PAMIĘCI

Z inicjatywy Marszałka Województwa Lubelskiego Jarosława Stawiarskiego realizowany jest projekt umieszczenia w 124 miejscowościach województwa, na budynkach urzędów gmin i miast, tablic z brązu upamiętniających społeczność żydowską (nazwy wszystkich miejscowości znajdują się na wewnętrznych stronach okładki). Sponsarami tablic są: Bank PKO S.A., Polski Komitet Olimpijski oraz Fundacja Ruchu Solidarności Rodzin.

Opis wydarzeń rocznicowych, miejsc pamięci oraz cykl reportaży można znaleźć na stronie: <https://promocja.lubelskie.pl/akcja-reinhardt/80-rocznica-akcji-reinhardt/>

Spotkanie z mieszkańcami Kraśnika, 17 października 2023 r.; Meeting with residents of Kraśnik, 17th October 2023

ANNIVERSARY AND REMEMBRANCE EVENTS FOR HOLOCAUST VICTIMS

For almost a year and a half, starting from 16 March 2022, the Lubelskie Voivodeship hosted events to commemorate the people murdered by the Nazis as part of their „final solution to the Jewish question” – Endlösung der Judenfrage.

INAUGURATION FOR THE 80TH ANNIVERSARY OF OPERATION REINHARDT

The anniversary officially started on 16 March 2022 in the Centre for the Meeting of Cultures in Lublin, with an opening speech by the Marshal of the Lubelskie Voivodeship, Jarosław Stawiarski. In attendance were many eminent guests, including the Ambassador of Israel to Poland, Yacov Livane, the Ambassador of the Republic of Austria to Poland, Andreas Stadler, the Deputy Head of the Mission of the Embassy of Germany to Poland, Martin Kremer, and the Chief Rabbi of Poland, Michael Schudrich.

The programme included a speech by Joseph Dakar, the former Chairman of the Association of Lublin Jews in Israel, entitled „The Jewish Community in the Lubelskie Voivodeship”, a lecture on Operation Reinhardt in 1942–1943 by Israeli historian Akiva Azulay, and the screening of a TVP3 Lublin short documentary series entitled „Places – Holocaust – Memory”. Testimonies offered by Holocaust survivors’ families marked a special moment of the ceremony. The first part of the celebrations culminated with a grand concert by the Symphonic Orchestra of the Lublin Philharmonic, co-organising the event.

In the evening, young people, descendants and families of Operation Reinhardt’s Victims went on a lantern march. The march began in Zamkowy Square and proceeded along the „Path to Umschlagplatz” Memorial Trail, to the former rail ramp on Zimna Street. The site currently features the „Mis/Remembrance of the Place” art installation, where the march participants laid wreaths and lit candles.

On the second day, 17 March, the international guests visited the hometowns of their ancestors, proceeding along the „Lublin Sztetl Trail”. They could choose from two trails, from Lublin to Izbica, Szczepieszyn and Zamość, and from Lublin to Kock and Kazimierz Dolny (Kuzmir on the Vistula).

OFFICIAL CEREMONIES IN REMEMBRANCE SITES

The events to commemorate Operation Reinhardt were held not only in Lublin but also in other towns and districts of the region whose large Jewish communities were obliterated by the Germans. Group prayers, official remembrance ceremonies, speeches, exhibitions and concerts have been held since 16 March 2022 in Jewish cemeteries, at memorials and other landmark sites (including in Modli-

Uroczystość 80. rocznicy upamiętnienia Ofiar akcji „Erntefest”, 3 listopada 2023 r., Opera Lubelska; Remembrance event of the 80th anniversary of commemoration of the Victims of Operation „Erntefest”, 3rd November 2023, Lublin Opera House

borzyce, Radzyń Podlaski, Łomazy, Chełm, Hrubieszów, Serokomla and Sosnowica).

CEMETERY CLEANUPS

Long neglected and often devastated, the many burial sites of Jewish victims have finally been cleaned up. The initiative came from Marshal Jarosław Stawiarski, who asked all commune and district heads across the Lubelskie Voivodeship to arrange such cleanups. Local communities, including local volunteer fire departments, joined the effort.

EDUCATIONAL CONFERENCES

Schools, universities, museums, libraries, cultural centres and other remembrance

institutions have also been involved in celebrating the memory of the Polish Jews murdered during World War II. With the help of local authorities, the Marshal Office of the Lubelskie Voivodeship organised conferences to commemorate the Jews, rekindle their history and arrange expert discussions on the subject. These have been held at schools and district offices in various districts of the Lubelskie Voivodeship. Attending these events in large numbers, the young people and guests could listen to speeches by Professor Sabina Bober from the Catholic University of Lublin’s Centre for Studies on the Holocaust of Polish and European Jews – the Marshal’s Office coordinator for the re-

Nowy pomnik upamiętniający lubelskich Żydów rozstrzelanych przez Niemców w Lasach Kozłowieckich; A new monument commemorating the Lublin Jews executed by German firing squads in the Kozłowiecki Forest

membrane of martyrdom sites. Among the participants was the Marshal of the Lubelskie Voivodeship, Jarosław Stawiarski, who placed a distinct focus on the remembrance of the Jewish victims of German crimes.

MEMORIAL IN THE KOZŁOWIECKI FOREST

Among the numerous ceremonies to commemorate Operation Reinhardt Victims, the

unveiling of the memorial in the Kozłowiecki Forest holds a special symbolic significance. The monument commemorates the roughly one and a half thousand Polish citizens of Jewish origin – the patients and personnel of two Jewish hospitals in Lublin murdered by the Germans in March 1942 in the forest near Lublin. In attendance at the unveiling ceremony on 26 October 2023 were, among others, the Marshal of the Lubelskie Voivode-

ship, Jarosław Stawiarski, and the Chief Rabbi of Poland, Michael Schudrich.

The memorial has been erected through the effort of the Marshal of the Lubelskie Voivodeship and the Lubartów Forest District authorities, with funding provided by the ORLEN and PGE companies.

„KOPANINA” EDUCATIONAL TRAIL

In addition to the memorial, a new educational path has been constructed on the „Kopanina” trail to commemorate the brutal death suffered by the Jews at German hands. It features seven boards providing historical facts about the Jewish Holocaust and infor-

mation on the events commemorating the 80th anniversary of Operation Reinhardt in the Lubelskie Region.

ALONG THE LUBLIN SZTETL TRAIL

TVP3 Lublin, the local public television station, produced and broadcast a series of short documentaries that tied in well with the 80th anniversary of Operation Reinhardt. Entitled „Szlakiem lubelskich Sztetli. Życie. Zagłada. Shoah. Pamięć” („Along the Lublin Sztetl Trail. Life. Holocaust. Shoah. Memory.”), the series shows Lubelskie Voivodeship’s former sztetls – Jewish towns. The coverage features people who lived in them and offers insights into the life before

Rabin Michael Schudrich i biskup Mieczysław Ciso przy pomniku w Lasach Kozłowieckich; Rabbi Michael Schudrich and bishop Mieczysław Ciso at the commemorative monument in the Kozłowiecki Forest

Projekt tablicy upamiętniającej lubelskich Żydów – Ofiary Akcji „Reinhardt” autorstwa Marii Marek-Prus; A design for a plaque commemorating Lublin Jews – the Victims of Operation Reinhardt, by Maria Marek-Prus

the war, the Holocaust and memory of these places from historians, regional history enthusiasts, museologists, teachers, local government officials, as well as survivors and their descendants – who now live all around the world. The idea behind the series was to show the history and traditions of the individual shtetls through the lens of documentary evidence and personal accounts, and by presenting the preserved heritage – including Jewish cemeteries, synagogues, houses of worship, as well as Holocaust sites, memorials, plaques and other remembrance landmarks.

Produced by TVP Lublin, in partnership with the Lubelskie Voivodeship, the „Szlakiem lubelskich shtetli” series comprises 50 short documentaries. They were broadcast between the spring of 2022 and the autumn of 2023

(<https://promocja.lubelskie.pl/akcja-reinhardt/szlakiem-lubelskich-shtetli/>).

MEMORIAL PLAQUES

Marshal of the Lubelskie Voivodeship Jarosław Stawiarski has come up with an initiative to put up bronze plaques commemorating the Jewish community on local authority buildings in 124 locations across the Lubelskie Voivodeship (their names are provided on the inside of the cover). Bank PKO S.A., the Polish Olympic Committee, and Fundacja Ruchu Solidarności Rodzin have sponsored the plaques.

For more information on anniversary events and remembrance sites and to watch the documentary series, go to <https://promocja.lubelskie.pl/akcja-reinhardt/80-rocznica-akcji-reinhardt/>

Biała Podlaska Modliborzyce Gorzków
Chotyłów Izbica
Janów Podlaski Krasnystaw Kraśniczyn
Kodeń Żółkiewka Annopol
Konstantynów Kraśnik Urzędów Zakrzówek
Łomazy
Międzyrzec Podlaski Piszczac Firlej Kamionka
Jeziorzany Kock
Rossosz Michów Lubartów
Belżyce
Sławatycze Ostrów Lubelski Bychawa
Wisznice
Wólka Dobryńska Biłgoraj Głusk Wysokie
Lublin
Biszczka Cyców
Józefów Frampol Goraj Łęczna
Tarnogród Turobin Chełm
Dorohusk Wólka Cycowska
Dubienka Rejowiec
Sielec Sawin Ruda-Opalin Adamów
Siedliszcze Skryhiczyn Strzelce Łuków
Horodło Wojślawice Świerże Serokomla
Hrubieszów Kryłów Komarówka Podlaska

1942-09

Lubelskie

Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego

ISBN 978-83-65695-35-2